

על מطبع הלשון לא שמייע לי כלומר לא סבירא לי במלחמוד היבנלי

הנ

אכינוועם כהן

מטבע הלשון לא שמייע לא סבירא לא מיפוי בעשר סוגיות שונות בתלמוד הכהני (עיר קב ע'ב, ושם נסמן, והרשימה ניתנת לשינויים).¹ לסוגיות מיבנה דומה. וניסיבות מסוימות: בכולן מהויה אימורה זו תגוכחה של אמרוא לא קושיה, שהעללה כלפיו בן שיחו הצער ממנה, או הכהפוך לו. הקושיה התבססה על העוכרה, שהאמורא פסק או פעל בינויג לדעתו של אמרוא קרום.² או קודם לו,³ או בנויגוד לחייב הפק שחווי מוקובלים

* מאמר זה נכתב בתמיכת קרן הזיכרון לתרבות יהודית. תודהי נרונה לה בזאת.

¹ נראה כי את הסוגיה המובאת בסנה"ח ע"ב ניתן להשם מין הירושימה. אמנם נסח התגנובה שכנה מנצח גם בהלכות גבולות (ודפוס ברלין, עמ' 471, ובדפוס וונציאנו הסתהים הצעירוט בפסקין-דיןיש של רב בר סדא), ואולם בכתבbury, בראשונים, ובדפוס שונציאנו הנוסח הוא: לא סבירא לא' בלבד, ונראה שהה נוסחה הנכון, וכן זה מקובל היוק אף מהאמור בהערה היבאה. נציג, כי לפי הלמודים של הגאנאים שיכת לשלימיה וזה הסוגיה במקצת תמי' ח ע"ב. הלו גורסים שם את כל מטבחו הלשוני דלעיל (שאלותה דרב אחאי גאנן לשומות, בא. מר, מהר' ר' נפתלי צ' ברלין [הנצ'י'ב], ירושלים תשל"ה, עמ' רעו; ומהר' ש'ק מירסקי, ירושלים תשכ"ד, שם, שאלתא מוו, עמ' סה; הלוות גבולות דפוס ונציה, קלט ע"ב; ודפוס ברלין, עמ' 599), ומופיעים בסוגיה שם כל הקווים המשותפים לסוגיות הנידונות, והמצזינים להלן בפניהם. אולם בדףו ההלמוד ובכל כתבייה זו אינה בתמורה רך: לא סבירא לי'. תודתנו לרבי הוטנר, השה עמיד לרשותנו, בסוגיה זו ובאחרות, את דרכו קורי סופרים השלם הנמצא בהכהנה במכוון החלמור היושראלי שלם, שבנההלהו. ובדרדקורי-סופרים לחול' נג ע"ב, אותן ג. ושם לדף סב ע"א, אותן מצוים כתכיהיר בדורדים שיש בהם שינויים בנוסח מטבחו הלשון הנידון כאן.

² כך בערך קב ע"ב (ועיין שם בדעתו השנוצה של רשי'ה, התוספות והר"ף בשאלתא על מי חולק רב אש): בפס' מא ע"א ולפיכך היא זה השם ובכנהן קדום, הראשון או השני: וכוחלו סב ע"א. וכך גם בתמ"ר ח ע"ב (וראה על כך הערכה קורמתה). הסוגיה בסנה' כה ע"ב מהוות חריג, שהרי מקרים על רב חסדא מודעת רב בירימה, וזה היה בן דורו (בר הילפיא). ראה: ז"ז רבנןביין, שעורי תורה ארץ-ישראל, ירושלים ת"ש, עמ' 1; שעורי תורה בבל, ירושלים השכ"א, עמ' 464; והכסים עמו ח' אלבק, מבוא לתלמודים, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 342).

ובכן ניתן לומר למה שנאמר על סוגיה זו בהערה הקורמת. על סמכותם של דברי אמראים הראשונים וראיה, למשל: בכ' נב ע"א; שבת סג ע"א; גיט' לח ע"ב ועוד. וראה גם: ע"צ מלמד, מדרשי-הילכה של התנאים

³ ובכלל זה אכביי: מ"ק יב ע"ב; כת' פג ע"א; ב"ב קסה ע"א. ורעת היורשומי כת' ב, ר (כו ע"ג) היה כדעת אכביי ב"ב, רעין במאה שכתבו הראשוניים בפרק.

אקרים של מחלוקת בין הראשונים האמוראים.⁴ בכל המקרים, להוציא אחד,⁵ היו בעלי התגובה אמוראים אחרים, אמירים רב אש.

במתבעל לשונית זו, מפרש חלקה השני, 'כלומר לא סבירא לי', את חלקה הראשון, לא שמייע ל', ותרגם אילולי פשוטו הוא: לא שמעתי, ככלומר: אני סבור (כך). אולם, זורתה של אימורה וותוכנה הובעים מספר זהירות. האחת, מודע ניתן פירוש למונח השכיח לא שמייע ל' דזוקה במקום זה, ולא בעשרות מקומות אחרים, שבם הוא נזכר בבלבי? הניתן לשער, ממשמעתו כאן שונה מאשר בשאר המקומות? והשניה, האם אכן רק המפרש, 'כלומר לא סבירא לי', אף הוא מפי בעל התגובה יצא, או שאינו אלא תוספת מאוחרת, ואם כך?

אשר לשאלת הראשונה, מוצאים אנו בקבבלי, הן בפי אמוראים מדורות שוניות, הן מן הסתמותה שבתלמוד, למונח לא שמייע לי אין שום קשר קבע או מהיב עם המונח לא סבירא לי. מחד גיסא, יש שצווון בתלמוד, וזה לשונו, שאמורא 'שמע' הילכה, אך חילק עלייה, ומפנין לקבלה: 'שמעיל להו ולא סבר לה' (עיר' ט ע"ב); שם רע"א ועוד דומים); 'שמעיל להו ולא הדר בהיה' (שבת סא ע"א; ב"ב קע ע"ב, ועוד); 'שמעיל להו ולא בילויה' (חרל' ה ע"ב). ומайдך גיסא מוצאים, שלו 'שמע' הילכה היה מקבלה וסבירר כמותה: לא שמע לה, י' שמעיל לה קבבלי' (כח' סט ע"א); זיאי הוה שמייע ליה, הוה הדר בהיה' (שבת סא ע"א).

נמצינו למדים, כי לא שמייע לי' בתלמוד, אין פירושו לא סבירא לי', אלא: לא האיג' הדר לוייעטה'.

כג. אך משמעו זה של המונח נקבע במקומות אחרים אף רב איש ואםיר,⁷ שכמורו היר בעל התגובה ובו הסוגיות הנידונות. מעתה, צחה וועולה מאליה השאלה, מדוע במתבוך הלשון שלפנינו, נתפרשה התגובה א שמייע לי' דוקא בדרך של אירחסטמה – 'כלומר לא סבירא לי' – ולא ההיפך: 'כלומר עתה שמשמעה' הדרי בי'. יתר על כן, תמורה הדבר, כיצד יתכן שבעל התגובה טען לא הגיע לדבר לידעתי, כאשר כח בעיליל מההלך הסוגיות, שהוא ידע גם ידע כבר קודם לכך על אוזות הדעה, שהוצאה לפני. הנה, למשל, לשון: 'אמיר אמריר: הלכתא...', מופיעה בחמש מתוך עשר הסוגיות הנידונות,⁸ והיא מצבעה על כוונתו בבריש במלוקת בין אמראים שקדמוונו, כאמור התלמודו: 'הלה מאכל דפלייג' (שבת קו ע"ב), ושם

בחולן, נג ע"ב — רב ושמואל; בכ"ב יג ע"ב — רב נחמן ורב יהודה (או رب הונא? ראה: י"נ אפסתין, נאות לסתורת האמוראים, ירושלים ותל-אביב תשכ"ג, עמ' 230) ; בכת"ז צו ע"א — רב הונא ורב יהודה כי מילך: 'רב הונא אמר רב', אך שם בהמשך איתא בכל הנוסחיםות: 'ירוב הונא מא?'. ונראה, כי יש הרבה תלמידים קדאי להעדר על כך, שבכל הפסיקה בהכרעה בין וגותם אמוראים אלו היו ידועים ומוכבלים כבר נג ורב שישי לאמרוגאי בבל, דורות של אמינוּר ורב אשן, אך לא כאן המקסום להאריך ברכך.

בגוגיה כפס' מא"א בעל התגובה הוא רב יהודה, מדור ורביעי. לדעת ר' הלבי (מקורו סורתה מודר, עירובין ופסחים, ירושלים המש'ב, עמ' שצא): "הדייבור" כלומר לא סבירא לי" העבר לכאן שעוט מיקומות המקבילים. ולא הגעתי לכך מפני חירgotah של סוגיה זו, כמוזין לעיל, אלא מתוך ניתוח ווגיה שם על-פי דברך. וכבר העלה בעצמו את הקושי שבנהחה זו (שם, העדרה 16). וראה גם להלן, העדרה 19.

ונמצא בכך עיגון בראיות לתרומות-פירשו של סטרוב, למשל, במילונו עמי' 1599. וכן בדברי ב"ז בכרך רכי מדרש, אמרואים, הל' אביך הרפ'ג, עמ' 304) כדי לסייענו בשאלת המרכזית של דיונינו, אם ה"ש מיעה' כלל בהכרח גם את קבלת הדברים.

רבashi אומר: 'אנא לא שמע לי א דרביה בר הבנו, וקימיתה מסכרא' (שבת לר ע"א, ועוד), וכן: נא הא דרב המנוח לא שמע לי, אלא מעדתאי בירכתיינהו לכולהו' (ברכ' נז ע"ב). ובஸעודתם יחד, הם מרים: 'כל חד וחדר מין לימי מליחא ולא שמעו לה לחברה' (שם נה ע"ב, על-פי דקדוקי-ספרדים שם שם

כת' פג ע"ב; שם צז ע"א; ב"ב יג ע"ב; חול' נג ע"ב; שם סכ ע"א.

לא שמייע לי כלומר לא סבירה לי

נסמן).¹² מכאן נובע, שכבר לפני השזגה בפנוי רעת האמורא הקדום, היה אמר מרודע לקיומה, ואם כך, ברורו שאנו מוכoon לחלק עליה בפסיקתו. כוונה זו מוכחת גם מהמסופר במ"ק יב ע"ב: לאחר שהגיב רב אש במלים לא שמייע וכור'.' המשיך לדוגל בדעתו ולחוטב עצים בחול-המודע, ואף שלבסוף הפסיק, היה זה מטעם אחר, כמו כן מעד מר בר רב אש בעיר קב ע"ב, כי אכן הגיב על הדעה שהשזגה בפנוי, במלים לא שמייע וכור'.

וברור שהוא חזר חסר טעם ותכלית, אלא אם כן בא במשמעות פסקנית להצביע על דעתו הספציפית של אביו, כנוגeo במקורות אחרים.¹³ ולבסוף, נציין, כי את התזובה לא שמייע וכור' הכנינו גם האמוראים והסתמות שלאהריה כביטוי של אי-הסכמה.¹⁴

אין ספק אפוא, שאת התזובה לא שמייע לי יש לפרש במסמאות שונות מזו הרဂילה בבלאי, אך קודם שנציע את ההסביר הנראה לנו, נבחן מספר אלטרנטיבות.

(א) לא שמייע לי', ככלומר, דעתה אינה מובנת לי, ולכן, הוא צירוף המצוי בתלמוד: 'לא שמייע ליה' (אווצר לשון התלמוד, לה, עמ' 905-906). אולם היא הונთנת! הרי מוכחה, שהتلמוד מופיע בשיטתו ובעקביות להביע דעתו וזה בנטיה שונה של השורש ש. ע.

(ב) לא שמעתי שהלהה כדעתו, ומיליא אני סבור מהות. אף אפשרות זו קשה, שהרי לפיה היה עליו לומר: לא שמייע לי דהכி הכלכתה', והעיקיר חסר איפוא בדבריו. ועוד, המקשה עליו, שכבר היה בעל בעמי בהוראה, לא ידע לפי זה את מקור המסתור שבידי לעל התזובה, ואם כן היה על המגיב להוטיף ולצינונה. ולמעשה מזו, הרו במקורות של קבלה ומסורת משתמשים בתלמוד במונה גמרא', ואם כן, מודיע לא אמר: 'אנא דלא כוותיה גמרא לי?'

(ג) בחתימה: לא שמייע לי? ! וכי לא שמעתי את דעתו! ? ואם בכלל זאת פסקתי ב涅יגוד לה, הרו שאינו סבור במוותה. אולם הלשון המקובל בתלמוד מפרקיה אף הצעה זו, משומש שלפייה היהת מתבקש תוספת ו'ו' בחילוח המשפט, כיוצר של מלת השאלה: זכי', נגן: זלא שמייע לא דרואה? (שבת קא ע"א וועוד).

(ד) לא נשמעתי לעדתו להתקבל כהלהה', וזאת על דרך השימוש לא נראה לי, המציג בספרות התלמודית גיט' מב ע"ב, ועוד רבים). אף הצעה זו קשיות בציהרה. ההנחה כשלעצמה, שככל האמוראים בסוגותינו עשו במונח לא שמייע לי' שימוש חריג מהווארתו העקבית בבלאי, קשה היא (וזוהי אף ביקורת נוספת כלפי הצעות דלעיל!). ואולם היא קשה שבעתים אם נצטרך להניח לפיה, שרב אש ואימיר נקטו את המונח ליטרוגין. פעמים במסמאותו המקובלות (בדלעיל, הערכה 7). ופעמים במסמאות חריגה. זאת ועוד, לפי הצעה זו, כבר באומרו לא שמייע לי' השלים האמורא את תזובתו. ואם כן, לשם מה התוספה 'כלומר וכור' (אף אם אינה

9 והדברים מוכחים אף מכשבעים המקוריות, שבهم הובאו פסקי האמוראים בבלאי בלשון: 'אנ'ר פלוני': הלכתה...'. בדומה הם מכיערים בחלוקת בין קודמיהם באיזו נושא, ובשער המkommenות באו לפסקן נגד אמורא שקדום. משמע, שהכירו את הדעתו שקדמו להם. את המקומות ליקטנו מהערך הכללי 'הלכתא' לח"י

.822

10 על נוגeo זה ראה מה שכתב בעבודתנו: מר בר אש: 'היא ב多层次ת תקופתו ותרומתו הספרותית, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, ישיבה אוניברסיטה, ע"א, ירושלים תשכ"ג, עמ' 819-822.

11 בפס' מא ע"א, לאחר שאמר רב הונא בר רב כהנא, אמר רב אש: כוותיה דרב כהנא מטהרתו. ויש להבין זאת כלשון הדgesה: 'כמוהו, ולא דעת בר פלוגתיה', כמוכח מנקמות אחרים בתלמוד, כגון דברי שמואל לרב הונא: 'שינגא כוותיך מסתברא', ולא כמוהי (ברכ' לו ע"א), וכן בדברי אמוראים אחרים (שבת קלח ע"א; מ"ק ב ע"ב וועוד). וכך גם הסתמא שביב' יג ע"ב, המקשה שלא [סבירה ליה בר רב הונא נתכוון לחולק על רב כהנא]. וכמו כן מוכיח הבין כדבר פשט שרב הונא לא מירק? !, מעידה על הבנתה, שאמיר נתכוון לחולק על רב חנן. וכן מוכיחים הדברים מהמשך הסוגיות בתמורי ח ע"ב (וראה לעיל, הערכה 1); ובחול', סב ע"א.

משלו?) ואין מקום לטעון, שמא זו נסופה דוקא מושם שבתגובהה כאן הייתה לה המשמעות חריגה, שהרי עדין אין זה מובן, מה חייב את בעל התגובה לעוזו הוראותו של צירוף מוכר ומוכר כל כך בבלאי, ולא בהדריף לשון אחרה, השכיחה במרקם כאלו, כמו: 'לא סבירה לי', או: 'אנה אאריך' (בר פלוגתיה) סבירה לי'. ואננו, בעלי התגובה דן, הם עצם נקטו במרקמות אחרות לשון חולפית ומודעת ו'.¹⁵

מהחרד שנדרחו כל האפשרויות החלופיות להבנת התזובה, נראה לנו לחזור להראותו המקובל של המונח לא שמייע לי', ולבקש את פשר התזובה מתוך המצט המירוח, שאליו נקלע האמורא, שככלו הופנה הקושיה. הלה חוץ היה לעמוד על דעתו, אך כאמור, על-פי הכללים המקובלים, היה עליו לחזור בו ממנה. נמצא מן הסcken, הוא בחור בדרך, שהוא הדבר באילו לא הגיעה דעת האמורא הקדום ליריעתי, ופטור אותו מהירץ קושיתך. אכן, שני האלמנטים שבهزעה זו, מוכרים ומקובלים היו בחוג החכמים. הללו לא רואו הכרח בהזורת המלה 'יכairo' בדיורום, כשידעו שהדבר יהא מוכן מאליו. ודרך זו נקטו אף בפרשנותם לטכסטים.¹⁶ וכן כן, כשהיו החכמים משוכנעים בדקדמתם, מצאו שהם נקטו את דרכ' ההשתמטות כמצוא מסכט מצבים שונים אלהם נקלעו.¹⁷

¹² ראה: אמר בביצה כב רע"ב; בגיט' מ ע"א (לפי 'איכא דאמרו'), ועוד. רב הונא בר רב כהנא רודת בעיר' כד ע"א.

¹³ ע"צ מלמד חש ביחסו של התזובה, ופירשה: 'התנצלות אמורא מדורות אחרונות על מעשה שעשה (או הלכה שפסק) בגין רודתו של אמורא מדורות ראשונים' (asnac התלמוד, ירושלים תש"ן, עמ' 52). מתබל הרושם, שאף הוא ראה ב'הנתנצלות' זו מעין דרך של התהממות.

¹⁴ כדברי רבינו לכובס: 'אתה עשית אותה ואתה חיין' (נדר' מא ע"א, וראה שם ברש"י). ובקיד' ל ע"ב (ובדומה לכך בסוטה כא רע"ב): 'כל שאינו מלמד את בנו או מונתו מלמדו ליסותה. ליסותה ס"ד? אלא כאילו מלמדו ליסותה', ועל-פי זה והווקן בתוס' שם א, ח, כפי שישערו יג' נאשטיין, מבויא לנוסח המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 537, ווש' לברכן, תוספות כפשוטה, נשים, עמ' 925. ודרשות רבת מאר של חז'ל' מבוסות על השמטה זו, כגון: סנה' צט ע"ב בדברי ריש ליש' קת' קי ע"ב: 'כל הדר וכור'. וראה גם: 'ש' אברמסון, עניינות בפסורות הגאונים, ירושלים תש"ל"ד, עמ' 184 בפירושו לדברי ר' עקיבא בnidha נב ע"ב. ונציין, כי אף כלשונו כוים נהוגה דרך זו, לפחות באמרדו לא ראייתו' או לא שמעתי' מתכוון האומר לחשב זאת כאילו לך הדבר. ולא ממש.

¹⁵ כוגן: 'אישתמתין עולא' מלחייב דעתו במפורש שהוא יקפחו רב נחמן בהלכות ובquoisות (ב' יב רע"א, ושם ברש"י). וההשתמטות אף הוראה במרקם מסוימים כתעננה לגיטימית ובקילה בכית'הדרין, ולפיכך לא התיחסoso דוקא למוצא פיר של בעל הדברים (גיט' נא ע"ב; ב' קה ע"ב) ועד רビים). על השתמטות חכמים ממצבים כלתי נוחים או בלתי נוחים, ראה, למשל: קיד' עא ע"ב; ותע' יב ע"א.

¹⁶ בך נראה מפשט דברי רשי' לעיר' קב ע"ב, ד"ה: לא שמייע לי, ומדרבי התוספות לפס' מא רע"א, ד"ה כנ"ל, ועוד. וכך הבן ד' הלבני (לעיל, הערכה 5, עמ' שצ'א, ועט', רסה, הערכה 5 מכוכבה (אך ראה להלן, הערכה 19), וכבראה גם: 'יא הלוי, דורות האשוניות, ג, פרוקפוטע עט' מרבי רשי', עמ' 70, 72; א' היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, לונדון 1910, ריש ע"מ 229; ח' אלבק (לעיל, הערכה 2), עמ' 426.

¹⁷ ראה: Kaplans, *The Redaction of The Babylonian Talmud*, New York 1933, pp. 99-100. מ"א טננבלאט, התלמוד הבלאי בתהווותו המלמד, מבויא לספרות התלמוד, ירושלים תש"ד, עמ' 59, הערכה 96; מ"ב הערכה 59, ריש ע"מ 63, הערכה 22. ולדעתו של ר' הלבני ראה להלן, הערכה 19.

המאוחרת ביותר מבין הסוגיות הנידונות כאן, היא זו של רב אשוי, בעיר' קב' ע"ב, שאותה מצטט בנו, מר בר רב אשוי, שנפטר בשנת 468 לספה"נ. מאייך, התוספת 'כלומר וכו'" כבר מוצעתה בספרות הגאננים²³ (שאילות), הלויכות גדולות והלכוות פסוקות), ולפיכך 'זקבה' כבר לפני אמצע המאה השמינית בספריה. נזכירנו מדרים, שתוספת זו הינה בת התקופה החופפת, פחות או יותר, את התקופה 'רבנן סבוואי'²⁵.

מסקנה זו אכן תואמת את היזוע לנו על טיבת השכירות, שעילה אומר הגאון, בין השאר: 'זכל מאדי דהוה תלי, זליה ועומדה', אין מחלוקת פירושה (אגרת רשי'ג, נוסח צרפת, עמ' 69–70). גם התקופה 'לא שמייע' לי' היתה, על-פי האמור לעיל, 'זליה ועומדה', הן מהמת המשמעותית החירגה מהמקובל בכבלי, הן משום שהקרו אציו עול להבינה כפשתה ולשאול עצמו: ועתה משמשה בעל התקופה, האם חור בו, או המשיך לעוד על דעתו. זאת ועוד, הספרות השכירות במשמעותה הרחבה כוללת אף מגמות פסקניות וככלוי פסק, שבחלקם נכנסו לחלומו הכבלי,²⁷ והרי אף 'התוספת' 'כלומר לא סבירא לי', ניתנת להיכל בקטגוריה זו.

לסיכום, המطبع הלשוני לא שמייע לנו לא סבירא לי' מרכיבת שני חלקים בני דמנים שונים. החלק הראשון, לא שמייע לי', הוא החלק המקורי של התקופה האמורא, אשר בנסיבות המיויחדות שלו אין נקלע, ראה העשות במונח וזה שימוש חריג מן המקובל בתלמוד. כתוצאה לכך, נוצר לאחר זמן הצורך לפרש את תגובתו, ולהוסיף: 'כלומר לא סבירא לי'. הוכת, כי הוספה זו שכיראית היא, ויש בכך אפוא כדי לזרע או נוסף על פועלם של השכיראים בתלמוד הכבלי.

²³ אצל הגאננים עצם אין כמעט שימוש מקורי במנוח 'כלומר' (במקומו: 'פירוש'). כך, למשל, לא תמצוא מונח זה בשאלות מהדר' הנציג'ב (עליל, הערכה 1); בפירוש הגאננים לסדר החרות, מהדר' י"נ אפешtiny, בROLIN תרפ"א–תרפ"ד; בהלכות פסוקות מהדר' ס' ישון, ירושלים תש"א; ואוצר הגאננים לעירובין ולפסחים – מהדר' ב"מ לוזן, ירושלים תרצ"א. ואוצר הגאננים לנשדרין – מהדר' ח' טובי, ירושלים תשכ"ז; ובספרות המוצעת עלי-ידי ב"מ לוזן בספרו: רבנן שכיראי ותלמודם, ירושלים תרצ"ז. לעומת זאת תמצוא את המונח חמיש פעמים בסדר תנאים ואמוראים, מהדר' ק' כהנא, פרנקפורט ענ"מ תרצ"ה, עמ' 27–28, ופעמים באגדת רב שרירא גאון, מהדר' לוזן, חיפה תרפ"א, עמ' 72, 87. בהלכות גדולות דפוס ונ齊יה מצאונו פעמי אחת, בדף כד ע"א (=דפוס ברלין עמ' 104).

²⁴ התקופה 'כלומר וכו'" שבחול' סב ע"א מוצעתה בהלכות גדולות, דפוס ונ齊יה, קלא ע"א, ובבדוס ברלין, עמ' 542; זו שבס"ב כספה ע"א מוצעתה בשאלותת תירנו, מהדר' הנציג'ב (עליל, הערכה 1), עמ' שעדר, ובמהדר' מירסוק (עליל, הערכה 1), עמ' קסג. וכן בהלכות פסוקות (עליל, הערכה 23), הלכות הלוואה, עמ' פא; זו שבס"ב גיא ע"ב מוצעתה בהלכות גדולות, דפוס ונ齊יה ק ע"א. ובבדוס ברלין, עמ' 405.

²⁵ כדוע, כולל הבטווי 'רבנן סבוואי' בספרות הראשונים גם חלק מתפקידו הגאננים. על הטשטוש בין גאננים ושביראים, ראה למקרים שציין י"ש שפיגל, הוספות מאוחרות (שביראות) בתלמוד הכבלי, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטה תל-אביב תל"ש, עמ' 3, הערכה 6.

²⁶ מן הצורך שראו לפреш את המונח דוקוא בכאן, נזכירנו למקרים, שהשביראים הניחו שיש חוקיות ושיטתיות בתמונת התלמיד. וכך, בפרק חיזוק נסוך לדודע לנו אורתודוקסיקם בדרכי התלמיד.

²⁷ לאopsis המקיף ביויר של דוגמאות מעין אלו ראה: שפיגל, שם, עמ' 152 ואילך, ובספרות המצוינה שם בהערות. ונ齊יה, כי אין זה מן הנמנע, שהקשר בין המונח 'סבירא לי' שבתגובהנו, לבין השם 'שביראים' אינו מקרי. ראה: לוזן (עליל, הערכה 23), עמ' 56 ואילך, ועמ' 61 ואילך.

תוספת סתמית של התלמיד¹⁸, ומאחר שלא טrhoו לבסס דעתם,¹⁹ הניתנו לנו מקום לעשות זאת להלן. ראשית, הצביעו לעיל על כך, שיש לראות את תגובת החכם כהתהמekaות. אם כך, לו הניחנו כי הוא עצמו הוסיף ואמר 'כלומר' לא סבירא לי' כיוצא, שבסופו של דבר אמר דוקא את אשר חוץ היה להמנע מלומר! וכי לא היה אפוא עדיף ופשוט יותר לו אמר ישירות לא סבירא לי' בלבד? ביטוט שני לכך, קיים בעובדה, שהמוני 'כלומר' מובה בתגובה שלפניו בהורה שונה בתכלית מההוראתו המוגבלת, שאfineה אותו בשימושו הקדום, מתקופת התנאים ולפחות עד לשלהי התקופה האמוראים. מכל חמש מאפייני הקדומים לא נשחרם ב'כלומר' אשר בתגובה שלפניו אפילו אחד²⁰ דבר המורה, כי איןו מתקופת האמוראים, ולפיכך לא מפי בעול התקופה היא. הביטוט השלישי נערץ בעובדה, שלא מצאוו בספרות התלמידים. שבתגובהו ניקוט חכם לשון כלשהו, ביוודעו מראש שהיא עליו להוסר ולפרשה,²¹ וזאת עד לפניו (!) שיידרש לכך על-ידי בני שיחו²². אם החלק הפרשני בתגובה חוספת מאוחרת זו, לא נותר לנו אלא לדון בזמן הוויזטרו. הצביעו לעיל על העובדה, שהמוני 'כלומר' מופיע בתגובה שלפניו בשימוש חדש ובဟורה שונה מלאו שאfineיו עד לשלהי התקופה האמוראים. המשקנה המתבקשת מכך היא, שמקורה של התקופה הפרשנית הוא לכל המוקדם בתגובהו של המורה. הינו מסך המאה החמישית לספרה אילך. ואננס, התגובה

¹⁸ אין לחמה מודיע אפוא לא הוכנס הפירוש בגוף שלishi': 'כלומר לא סבירא לי', מושם בדרך התלמיד לפרש כוונות אנשים או טיעוניהם בגוף ראשון. למשל, בפירוש הנitin לצוואות רבי: 'הכי אמר [נטהר]: ע"פ ששמעון בני נקם: [בנ] חכם, גמליאל בני נשייא' (כת' קג ע"ב), וראה גם ב'יק ל' ע"ב ועוד: 'אמר לך... אני דאמרי... ואך רשי', למשל, נקט דרכך זו: 'לאו אדעתאי – לא התייחס צורו, ורבותי פירוש: 'כלומר לא סבירא לי' (שבח צה ע"א).

¹⁹ היחיד שהחמור עד בעיתת חוספת זו במספר סוגיות, הוא ד' הלבני, ולודעתו בכל המקומות התויספת היא מן האמורא עצמו, להוציא פס' מא ע"ב (וראה לעיל, הערכה 5), ועיר' קב' ע"ב שם, לדעתו, חזר בו רב אשוי, ולכן הוא משער שאולי גם שם התקופה מאוחרת היא (שם, עמ' רסה, הערכה 5 מוכובכת). אלא שאף כאן העלה הוא עצמו בסוף ההערה את הקושי שבנהחה זו. לשיטתנו דלහלן, החוספת אכן אינה משל רב אשוי, אך רב אשוי לא חזר בו.

²⁰ מאמרנו בנושא זה ייפורסם אייה' במלאת ב' (חשם"ד). ופה נצין רק לשנינו ממהאפיינים: 'ולמה נונתין אפר מללה על גבי תיביה? אמר ר' יהודה בן פוי: 'כלומר עמו אונכוי בצרה' (תע' טז ע"א): 'אמר רב אשוי: חזיאו להו לפספרי דוקני דחטורי להו לגיגיה דחיה', ותלו להו לגיגיה דחיה'. חטרי להו לגיגיה דחיה, ככלומר' הקדום בפירושים של עצם הדברים, שנאמרו לפניו, אלא בחכליהם ובכעתם בלבד. כמו כן הביאו היכלומר' הקדום פירוש על דרכם הסמל והדרש, מה-'שאין-כן היכלומר' שלפניו. מן המוקר במשמעות מני קשה לקבוע מסתורת בשאלת, אם הפירוש 'כלומר וכו'" מדברי רב אשוי הוא, או מסתמא דגמרא, מאוחרת לדבריו, אם כי ראה יותר אפשרות הדשניה, וזה עקב החזה על הדברים ('חטרי להו... חטרי להו לגיגיה דחיה'). ככלומר...'. מכל מקום ברור, שבזמן רב אשוי, ואולי גם אהדריו, שימושו של המונח 'כלומר' בהוראותו הקדומות, ואין להניח, שזו נשנה בהן, בהתאם פתחותי וחדר כל-כך בתגובה הקצרה שבין רב אשוי לבין רבין סוף תקופה האמוראים בבל (500–427 לספה"נ).

²¹ אכן אין זה מן הנמנע, שבמציאות נזק לעתים החכם לפרש או לתוך את נוסח דבריו ביזמותו שלן, אולי עכדרה היא, שבמרקירים כאלו, שלא כתגובה דן, לא שימר עברונו התלמיד אלא את הנוסח המבורה והמתוקן של דבריו.

²² פירושים רבים מזcano בתלמוד לדבריהם של חכמים, אך הוכאו לאחר זמן עלי-ידי אחרים או על-ידי סתמא דתלמוד. וכך אף במקומות שבהם היו דברי החכם דר' מושיעים, כגון: דברי רב פפא, בכ"ק כ ע"ב, על ש תיקת רבינו יוחנן. ודברי אבי על שתיקת רבבה בכ"ב סב ע"ב. במקומות שבהם פירש החכם עצמו את דבריו, כגון: 'אנא הци אאמניה' (ברכ' סב ע"ב ועוד). היה זה ביוזמתם של אחרים ולא מיוזמתו שלו. והרבה דוגמאות מסווגים שונים לדבריו.